

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XV

Уређивачки одбор

Др Дејан Ајдачић, Институт за класичне студије и славистику
Филолошког факултета Универзитета у Гдањску, Гдањск, Пољска

Проф. др Ана Витанова-Рингачева, Филолошки факултет,
Универзитет „Гоце Делчев”, Штип, Северна Македонија

Др Барбара Иванчич Кутин, Институт за словенско народописје ЗРЦ
САЗУ, Љубљана, Словенија

Др Бојан Јовић, Институт за књижевност и уметност, Београд,
Србија

Др Данка Лајић Михајловић, Музиколошки институт САНУ,
Београд, Србија

Др Мирослава Лукић Крстановић, Етнографски институт САНУ,
Београд, Србија

Др Сузана Марјанић, Институт за етнологију и фолклористику,
Загреб, Хрватска

Проф. др Милош Миленковић, Филозофски факултет Универзитета
у Београду, Београд, Србија

Проф. др Андреј Мороз, Филолошки факултет МГУ, Москва, Русија

Проф. др Слободан Наумовић, Филозофски факултет Универзитета у
Београду, Београд, Србија

Проф. др Јеленка Пандуревић, Филолошки факултет Универзитета у
Бањој Луци, Бања Лука, Република Српска

Др Данијела Петковић, Институт за књижевност и уметност,
Београд, Србија

Др Биљана Сикимић, Балканолошки институт САНУ, Београд,
Србија

Рецензенти

др Слободан Владушић, др Смиљана Ђорђевић Белић,
др Миша Ђурковић, др Бранко Златковић, др Јасмина Јокић,
др Данијела Костадиновић, др Горан Максимовић,
др Весна Марјановић, др Милош Матић, др Драгољуб Перић,
др Соња Петровић, др Валентина Питулић,
др Данијела Поповић Николић, др Жељко Радинковић,
др Немања Радуловић, др Биљана Сикимић,
др Милица Спремић Кончар, др Бојан Чолак

САВРЕМЕНА СРПСКА ФОЛКЛОРИСТИКА XV

Тематски зборник радова

Уредник

Др Јеленка Пандуревић

Удружење фолклориста Србије, Београд
Институт за књижевност и уметност, Београд
Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Београд
Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, Тршић

Београд – Тршић
2025

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	7
------------------	---

Слободан П. Наумовић ОД НАЦИОНАЛНЕ КА КОСМОПОЛИТСКОЈ НАУЦИ (И ДАЉЕ)? РАЗМИШЉАЊА О ПОЛИТИЦИ ЕТНОЛОГИЈЕ И АНТРОПОЛОГИЈЕ НА ПОЧЕТКУ ХХІ ВЕКА	27
--	----

Драгана Б. Вукићевић ТРИ ПРИСТУПА ФОЛКЛОРИСТИЧКИМ ИСТРАЖИВАЊИМА – ДОСИТЕЈЕВ, ВУКОВ И МАРКОВИЋЕВ	75
---	----

Славица О. Гароња Радованац ИДЕОЛОГИЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА У ИСТРАЖИВАЊИМА НАРОДНЕ МУЗИКЕ / НАРОДНОГ МЕЛОСА У ДЕЛУ ВЛАДИМИРА ДВОРНИКОВИЋА	89
---	----

Борис Д. Булатовић ИДЕОЛОШКИ ПОДТЕКСТ У КРИТИЧКИМ САГЛЕДАВАЊИМА ЊЕГОШЕВЕ И АНДРИЋЕВЕ „УПОТРЕБЕ” ФОЛКЛОРНОГ НАСЛЕЂА	121
---	-----

Ана Ж. Јањић УСМЕНЕ ИСТОРИЈЕ О СМЕДЕРЕВСКОЈ ЕКСПЛОЗИЈИ 1941. ГОДИНЕ	147
---	-----

Данијела Р. Петковић НА НАКОВЊУ <i>РАСКОВНИКА</i> (ЧАСОПИС <i>РАСКОВНИК</i> У ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКОМ КОНТЕКСТУ 60-ИХ И 70-ИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВЕКА)	167
--	-----

Милан В. Томашевић ПЕСМЕ О РЕЗОЛУЦИЈИ ИНФОРМБИРОА И СТАЉИНУ У ФОЛКЛОРНОЈ ЗБИРЦИ ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА САНУ	181
--	-----

Ђорђина М. Трубарац Матић
ФОЛКЛОР ОМЛАДИНСКИХ РАДНИХ АКЦИЈА И ЊЕГОВА
УЛОГА У ИДЕОЛОШКОМ ОБЛИКОВАЊУ У ФНРЈ203

Дејан М. Илић
ЕПСКЕ ЛАЗАРИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
У ЕТНОГРАФСКОЈ ЗБИРЦИ АРХИВА САНУ –
ПОЛИТИКА И ЕПИКА225

Марина П. Младеновић Митровић
ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ ПИЖОН
И ЕТНОГРАФСКА ЗБИРКА АРХИВА САНУ253

Александра П. Бјелић
ВОЈИСЛАВ М. ЈОВАНОВИЋ МАРАМБО
О УСМЕНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ У НАШОЈ КУЛТУРИ267

Љиљана Ж. Пешикан-Љуштановић
Лидија Д. Делић
ВИЦ О БАБИ
(ПОД)СМЕХ КАО ИДЕОЛОШКА И СТРАТЕШКА ТАКТИКА279

Данијела С. Лекић
УЛОГА СКОПА И ПОЛИТИЧКИ АСПЕКТИ
СТАРОЕНГЛЕСКОГ ЕПА *БЕОВУЛФ*302

Бојана М. Максимовић
ВИЛЕ И ВАЛКИРЕ: УПОРЕДНА АНАЛИЗА
ПРЕДСТАВА У СТАРОНОРДИЈСКОЈ ЕДИЧКОЈ
И СРПСКОЈ НАРОДНОЈ ПОЕЗИЈИ319

Наташа С. Дракулић Козић
ПАТРИЈАРХАЛНА ИДЕОЛОГИЈА
У УСМЕНИМ ЕПСКИМ ПЕСМАМА О
ДЕЛИЈИ ДЕВОЛЦИ / ЖЕНИ РАТНИЦИ337

Анастасија С. Живковић
САВРЕМЕНЕ РОДОЉУБИВЕ ПЕСМЕ СА КОСОВСКОМ ТЕМАТИКОМ
КАО СРЕДСТВО ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ
СА ЦИЉЕМ УСПОСТАВЉАЊА И ОЧУВАЊА
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА353

Невена В. Милановић Минић
ГОСТОПРИМСТВО
КАО НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ:
МАПИРАЊЕ ПРАКСИ379

Ана Ж. Витанова-Рингачева
ВЕВЧАНСКИОТ КАРНЕВАЛ – ТРАДИЦИЈАТА ВО
ФУНКЦИЈА НА ПОЛИТИЧКАТА САТИРА395

Suzana J. Marjanić
VLADIMIR DODIG TROKUT ILI „UMJETNIK KAO ETNOGRAF”:
MISTIFIKACIJA I USMENA POVIJEST413

Сузана Д. Мицева
ДЕТСКИОТ ФОЛКЛОР ВО
ЗБОРНИКОТ НА БРАКАТА МИЛАДИНОВЦИ427

ЕПСКЕ ЛАЗАРИЦЕ ИЗ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ У ЕТНОГРАФСКОЈ ЗБИРЦИ АРХИВА САНУ – ПОЛИТИКА И ЕПИКА

Етнографска збирка Архива САНУ садржи огроман епски корпус (око хиљаду епских песама) забележен на просторима данашње Босне и Херцеговине. Највећи део тог корпуса сакупљен је у последњој четвртини XIX века, периоду за који су карактеристична снажна културна и политичка превирања у окупираној Босни и Херцеговини. У таквим културноисторијским околностима сакупљање умотворина у непосредној је вези са процесима културне и националне хомогенизације српског народа у овим областима. Бележење умотворина и њихово означавање српским националним именом представљало је важан вид културног и националног активизма овог доба. Епске песме у којима се опевају догађаји и личности средњовековне српске историје у овом књижевно-националном активизму нарочито су биле значајне. У предстојећем раду лазарице забележене у Босни и Херцеговини анализираће се с тематског и структурног аспекта, као и у вези са оновременим културноисторијским контекстом. Указаћемо на однос ових песама према другим песмама косовског тематског круга и према другим песмама „најстаријих” времена забележеним на истом подручју. Промишљаће се о идејном усмерењу песама, начинима варирања и реактуализације традиције. Осврнућемо се и на проблем „аутентичности” забележене грађе.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, Етнографска збирка САНУ, епске народне песме, Косовска битка (1389), епска лазарица, Богољуб Петрановић, Никола Кашиковић, Петар Бесаровић, културна историја.

* dejan.ikum@gmail.com

Сакупљање умотворина, нарочито од XIX века, имало је (ин)-директне политичке импликације и било је повезано с процесима националне консолидације и утемељења националне културе. Сложену динамику односа бележења и објављивања умотворина с овим процесима пратићемо у контексту друштвено-политичких и културних кретања у Босни и Херцеговини друге половине XIX века, и то на примеру косовске епике. Истраживачки фокус усмерен је на лазарице као вишеепизодичне епске песме о Косовском боју забележене на просторима Босне и Херцеговине. О лазарици у овом смислу први је говорио Вук у *Српском рјечнику* из 1818, где је истакао да „тако зову слијепци ону велику пјесму од кнеза Лазара и од Косовског боја [...] а све су остале Косовске пјесме комади од Лазарице” (Вук СР: 360). Он се, међутим, више није враћао на проблем лазарице, а у другој књизи бечког издања о косовским одломцима говори изричито као о комадима „различнијех косовскијех пјесама” (Вук II, 50). Такође, лазарицу коју је Аврам Панић забележио од слепца Продановића Вук никада није штампао јер није био задовољан њеним естетским донетима и јер је сматрао да је настала као резултат редакторских поступака (Вук Пр, 30). Први ауторски покушаји стварања лазарице препевавањем и редиговањем мотива усмене традиције о Косовском боју везују се за Андрију Качића (*Разговор угодни*, 1756) и Гаврила Ковачевића и његово *Сраженије* (1805). Оба дела су била веома популарна и вршила су снажан повратни утицај на усмену традицију. Када је реч о Ковачевићевом спеву, за његову рецепцију и утицај на усмено традирање, нарочито на просторима Херцеговине и Црне Горе, изузетно је значајна његова прерада, коју је извршио Вук Врчевић и објавио је 1861. године (в. Петровић 2000: 148–151). До експанзије у покушајима састављања лазарице код домаћих аутора долази након полемике Стојана Новаковића и Армина Павића о првобитном облику косовске епике. Новаковић је заступао став да епске песме о Косовском боју нису никада имале облик целовитог епа, док је Павић тврдио супротно. Оба научника су објавила своје верзије лазарица које су одражавале њихова теоријска гледишта. У Новаковићевом случају то су биле хронолошки организоване песме о Косовском боју из Вукових збирки (прво издање 1871), док је Павић комбиновао различиту грађу и редакторски градио целину (1877).¹

¹ Током XIX века и бројни други научници и књижевници, домаћи и страни, опробали су се у улози састављача лазарице, при чему се издвајају два основна поступка – проста компилација песама које се распоређују у мање-више логичан хронолошки низ или препевавање познатих мотива како би се повезали у једну целину. Најпотпунији преглед ових покушаја, са увидом у садржај песама, дао је Срета Стојковић (в. 1901, 1902).

Дакле, интересовање за косовску епику и лазарице у последњој четвртини XIX века поприма одлике својеврсне књижевне моде и у непосредној је вези с доминантним научним погледима на генезу епике уопште. Ипак, ово неће бити једини извор интересовања за овај тип песама. Наиме, народна епика, нарочито песме „најстаријих” времена, имала је важну улогу у националном буђењу и деветнаестовековној културно-политичкој борби српског народа за ослобођење и уједињење. Отуда ћемо у предстојећој анализи комбиновати поетичко-стилску и структурну анализу с принципима контекстуалне фолклористике и културне историје, а аналитичка путања кретаће се од текста ка контексту и обрнуто. Држећи се мотивске и структурне анализе лазарица забележених у Босни и Херцеговини, настојаћемо да их посматрамо у контексту свеукупне усмене епске традиције о Косовском боју, те да осветлимо њихове нове идејно-идеолошке аспекте, који долазе као непосредни одраз прилагођавања времену. Такође, пратићемо идејна начела сакупљачког рада и симболички потенцијал сарадње са Српском краљевском академијом, којој су анализиране песме послате.

Сакупљање умотворина на просторима Босне и Херцеговине узима маха половином XIX века, да би у последњој четвртини овог столећа дошло до изразите експанзије сакупљачког рада. Сабирање грађе, а још више њено објављивање, били су у непосредној вези с процесима националне хомогенизације становништва Босне и Херцеговине, па су се одвијали у оквиру неколико национално-идеолошких идеја. Део сакупљача српске националне провенијенције своју грађу слао је Српској краљевској академији, за њену Етнографску збирку. Ова збирка настаје као резултат жеље да се настави и допуни Вуков рад, да се организује свеобухватно прикупљање, али и да се систематизује и критички уреди обимна грађа штампана често без икаквих научних критеријума. Иницијатива за покретање овог посла и оснивање Збирке потекла је од Стојана Новаковића 1892. године. На седници Академије философских наука предложио је да се се оснује „Зборник или Архив за скупљање или одабирање” народних умотворина српских (Годишњак VI 1892: 77). У свом предлогу он је нагласио да би се нарочита пажња морала поклонити новим варијантама и оним просторима који до тада нису били обухваћени темељнијим теренским истраживањима и бележењима умотворина. Ова иницијатива долази као уобличење

дотадашњег интересовања учених друштава за народни живот и обичаје и резултат је сазревања свести о значају умотворина као уметности речи, будући да су у Друштву српске словесности, па и у Српском ученом друштву, умотворине посматране у склопу ширих етнографских истраживања и интересовања. Важно је нагласити и то да се иницијатива за оснивање јавља одмах по консолидовању Академије, после њеног уједињења са Српским ученим друштвом (1892).²

Новаковићева иницијатива и активности Академије на сакупљању и планираном објављивању народних умотворина несумњиво су примарно мотивисани књижевним, научним и културним циљевима, али се у њима имплицитно препознају и политички циљеви, то јест деловање у правцу хомогенизације нације кроз културу. У овом смислу нарочито је важан територијални критеријум за одабир грађе, будући да се на трагу хердеровског поимања умотворина као израза „народне душе” и језика као дистинктивног обележја нације³ простор на коме су умотворине записане посредно симболички интегрише у национални простор⁴ – обликује се идеја по којој тај простор припада ономе чије су умотворине на њему забележене, а оне су опет одређене језиком на којем су испеване/испричане. Отуда не чуди Новаковићева напомена о ареалу на ком би се сакупљале умотворине:

Географске границе Зборника имале би се обележити линијом докле је позната наша народна епопеја [...] где се већ незна ни за косовски бој, ни за Марка, ни за Немањиће, могли би наши испитивачи оставити другоме. (Годишњак VI 1892: 78)

² О идејним, методолошким и идеолошким основама Етнографске збирке и историјату њеног настанка в. Младеновић 2005: 417–496, Гароња Радованац 2019, Пандуревић 2019. Постанак Етнографске збирке тумачи се у вези с фолклористичким топосом о пропадању и успону позитивистичке научне парадигме (в. Младеновић Митровић 2021), док се концепција Етнографске збирке анализира у вези с институционалном политиком Академије и с нарочитим фокусом на сарадњу са сакупљачима из Босне и Херцеговине (в. Илић 2023).

³ Премда се језик издваја као једно од кључних обележја нације још од краја XVIII и почетка XIX века, у последњој четвртини овог столећа уз етничитет језик постаје „glavni sve više i odlučujući, pa čak i jedini faktor potencijalne nacionalnosti” (Hobsbaum 1996: 116). Дакле, реч је управо о најплоднијем периоду сакупљања умотворина у Босни и Херцеговини, који је обележен и покушајима Калајевог режима да успостави „босански језик” као противтежу српском и/или хрватском језику.

⁴ Утицај Хердерових идеја – његових погледа на фолклор и питања нације и језика – на европски романтизам и националне покрете европских народа систематично је изложен у: Wilson 1973.

Овим речима посредно се преко усмене традиције и њених тема описује ексклузивно поље делатности српских културних радника. Бележење умотворина и уопште етнографско (п)описивање крајева настањених српским становништвом постаје важно не само за спасавање грађе од заборав а него, посредно, и за добијање одговора на питање где је заправо нација, што је суштинско питање сваког националног покрета. У том одређивању граница националне културе значајне су управо институције и интелектуалци окупљени у њима, који својим истраживањима, првенствено на пољу филологије, етнографије и историје, оцртавају контуре нације у идејном, симболичком смислу. Отуда Академија добија важну улогу у кодификовању, промоцији и ширењу националне културе, који се одвијају под патронатом српске државе.⁵

Издвајање државе као заштитнице националне културе Ернест Гелнер посматра као један од кључних тренутака у националној еманципацији и развоју националних покрета. Препознавање истости у култури означава као најбитнији фактор за поистовећивање на националној основи с другим припадницима заједнице (в. Гелнер 1997: 17–19). Он истиче да људи хоће да буду политички уједињени са онима који деле њихову културу, па „политичке заједнице онда желе да прошире своје границе до граница својих култура и да заштите и наметну своју културу у границама својих моћи” (Гелнер 1997: 83). Дакле, Академија, будући под непосредном заштитом монарха, симболички игра важну улогу у овом процесу културне афирмације и кохезије који стреми ка националном уједињењу, за које као моћан катализатор служи народна култура, то јест њено „откривање” и институционализовање, кодификовање и прокламовање њеног места у високој националној култури. Управо ови процеси налазе се у подтексту програмски истакнутог научног интересовања Академије за народни живот, обичаје и „српско земљиште”, али и интересовања учених друштава која су Академији претходила.

⁵ Говорећи о односу идеја национализма и кретања у култури и уметности, Ненад Макуљевић истиче да су за процес националне интеграције веома важне активности на пољу културе, нарочито ако одређена национална заједница нема своју државу или живи разједињена у различитим државама. У овом светлу он говори о различитим патронажним механизмима којима се управља одређеним културним пројектима. Показује да су у српској култури ови механизми првобитно били ослоњени на личне иницијативе и интелектуалне врхове, да би временом почео да расте удео државне патронаже, нарочито пред крај XIX века. Указује на значај образовних институција и Академије у откривању и промоцији националне културе (в. Макуљевић 2006: 15–38).

Народна култура, описана и пописана и објашњена научним дискурсом, постаје важна у саморазумевању нације и јачању кохезионих сила унутар ње. Водећа улога народне културе у процесу изградње нација и јачању кохезионих сила истакнута је у етносимболистичком приступу питању нације и национализма Ентонија Смита (в. Smit 2010).⁶ Он подвлачи да је за етнички тип нације, који супротставља грађанском, политичком типу, вернакуларна култура главно погонско гориво и кохезиона снага у процесу претварања етнице у нацију, па за фолклорну грађу и резултате етнографских, фолклористичких и дијалектолошких истраживања истиче да постају „građa za nacrt buduće nacije” (Smit 2010: 27). У овим процесима важну улогу добијају интелектуалци, првенствено историчари, филолози, фолклористи, етнографи, који раде на „откривању” народне културе. Поред уско научног, њихов циљ је „mobilisati ranije pasivnu zajednicu da oblikuje naciju oko nove vernakularne istorijske kulture, koju je ta inteligencija ponovo otkrila” (Smit 2010: 105). Ипак, битно је нагласити да Академија није сама изазивала и организовала ове процесе. Она то није могла урадити све и да је имала такву намеру. На сакупљачки рад и културно-политички ангажман кроз сарадњу с Академијом подстицајно је деловало неколико фактора. С једне стране, реч је о широкој појави, карактеристичној за већину европских нација, дакле, о извесном духу епохе. С друге стране, реч је о специфичном сплету културноисторијских и политичких околности у којима је српски народ живео у последњој четвртини XIX века, која је обележена снажним тежњама ка националном уједињењу, развојем (националне) штампе и уопште културног и јавног живота. Отуда се активности Академије на проучавању народа не покрећу као смишљени политичко-пропагандни пројекат, него представљају покушај да се постојећи токови у култури каналишу и кодификују.

Ово врло добро илуструју примери сарадње са сакупљачима из Босне и Херцеговине. Наиме, иако Академија никад није упутила званичан позив за сакупљање, одзив сарадника из Босне и Херцеговине био је више него добар. Ове области по броју сакупљача сарадника Академије долазе одмах после Краљевине Србије (в. Илић 2023: 364). На овакав одзив свакако је утицала

⁶ О улози етноисторије и фолклора у процесу откривања и изградње нације и о процесима кодификовања народне културе у националну и националног ослобођења в. Smit 2010: 197–205, 248–254.

општа културна клима у Босни и Херцеговини, где је сакупљачки рад био врло жив и пре Академијине иницијативе. Наиме, до експанзије сакупљачког рада у Босни и Херцеговини долази после аустроугарске окупације, нарочито од друге половине осамдесетих година XIX века. На овакав однос према сакупљању утицао је развој локалне штампе, али још више културно-политичке прилике. Аустроугарски режим је култури дао велики значај у својој политици даљег продора на Балкан и интегрисању новоосвојених покрајина, што је изазвало реакцију домаћег становништва, првенствено оног дела окупљеног око српске националне идеје. Култура постаје поље сучељавања различитих идеолошких и националних концепата. Притом, она је једино поље у којем домаће становништво може да изрази своје политичке циљеве, будући да је све до оснивања Сабора 1910. године у Босни и Херцеговини било забрањено политичко удруживање. Дакле, сакупљачком раду приступало се као „грађанском активизму који се испољава у домену националне културе и очувања традиције” (Пандуревић 2019: 31), што и не чуди ако се има у виду да је аустроугарски режим настојао да Босну и Херцеговину изолује од Србије и Црне Горе (в. Краљачић 2017: 106–156), те да сузбије напоре које су српско грађанство и интелектуална елита у Босни и Херцеговини чинили на пољу националне еманципације.

Слањем умотворина у Академију, која је основана под патронатом краља Србије, културни делатници српског националног опредељења изражавали су и свој национални бунт и деловали противно режимским тенденцијама ка развијању интегралне босанске нације. У овом смислу је нарочито значајно то што је највећи број збирки сакупљача из Босне и Херцеговине у Академију стигао у време трајања Српског аутономног покрета (1896–1905). Поред политичких и идеолошких мотива, међутим, несумњиво је да су на одзив сакупљача подстицајно деловали и практични разлози. Они су у Академији добили нови центар који прикупља грађу, што их је храбрило да истрају у свом раду и прошире његов обим, а такође су видели и могућност да кроз ову сарадњу остваре и какву-такву материјалну добит и, што је још важније, потврду својих интелектуалних способности.

Напори културних радника српске националне провенијенције на сакупљању умотворина и преобликовању народне у националну културу и истакнуто место фолклора у борби за националну

еманципацију у окупираној Босни и Херцеговини откривају се као специфичан говор српског народа и његове културне елите који имају позицију маргине према режиму. Овај говор открива се као контранаратив режимској политици и Калајевом националном босанству. У њима се препознаје вид културног национализма и нарочито одбрамбеног традиционализма, који подразумева да се „sačuvane ili svesno obnovljene tradicionalne forme koriste kao zaštitni paravan za ispoljavanje protivljenja vladajućem poretку” (Naumović 2009: 17). У подацима о контексту сами сакупљачи говоре о себи као о националним борцима и спасиоцима народног „блага”. Оно се, што је уобичајено за романтичарски однос према фолклору, спасава од пропадања, али у нашем случају и од крађе од стране сакупљача другачије националне оријентације. Нарочито јак симболички потенцијал имале су песме у којима се реферисало на догађаје српске средњовековне историје,⁷ будући да је традицију о Немањићима и Косовском боју српски народ посматрао као своју фундајућу прошлост. Раде Михаљчић примећује да је „Косовска битка снажно (је) деловала на касније генерације и допринела стварању народне историјске свести. А у дугој посткосовској стварности народна историјска свест постала је један од темеља српске етничке посебности” (2001a: 28, курзив Д. И.). У том смислу народно сећање на Косовску битку и уопште период средњовековне самосталности пример је како се „odnosom prema prošlosti fundira (se) identitet grupe. Sećanjem na svoju istoriju i predočavanjem fundirajućih figura sećanja, grupa se potvrđuje u svom identitetu” (Asman 2011: 52).

Треба истаћи, међутим, да је аустријски режим у српској историји, нарочито у симболима средњовековне прошлости, видео опасност по своје културне и идеолошке подухвате. Забрањивао је било какве алузије на ликове и догађаје српске средњовековне историје у јавном животу, тежећи да укине механизме којима се одржавала култура сећања и настојећи да је преобликује. Власти су,

⁷ Средњи век је уопште имао важно место у конституисању националних идентитета европских народа. Деветнаестовековни европски национални покрети пројектовали су старину своје (замишљене) нације у средњовековну прошлост. Историографске, етнографске и филолошке механизме којима се успоставља овај континуитет анализира Патрик Гири, који показује да у историографији и етнографији још од Херодота варирају слични обрасци у писању о нацији и пројектовању колективног идентитета (в. Geary 2007). Говорећи о програму Хердера и Фихтеа, Гери указује на значај културе и језика за националну интеграцију, а о филологији говори као о „оруђу национализма” (Исто: 36–52).

на пример, забрањивале оне уџбенике историје за које су сматрали да је у њима изражена српска национална струја (Краљачић 2017: 130). Забрањивано је и држање слика из српске историје, с изузетком Светог Саве (Краљачић 2017: 188). Контролисани су репертоари српских позоришних дружина и с нарочитим подозрењем је гледано на историјске драме, па је Земаљска влада 1895. свим котарским уредима упутила наређење да се пре давања дозволе за одржавање позоришних представа затражи репертоар и да се о њему извести сама влада (в. Besarović 1968: 712).⁸ Понекад су потези власти били на граници апсурдних, па су тако 1895. заплениле заставу певачког друштва у Невесињу само зато што су на њој били приказани владари лозе Немањића и грбови земаља за које се у колективној свести веровало да су биле део Душановог царства (в. Besarović 1968: 619). Речит је и поступак заплене ученичке свеске у српској школи у Дужима 1893. јер су белешке биле у „великосрпском духу” (Краљачић 2017: 188). Несумњиво је да су овакве репресивне мере деловале контрапродуктивно и да су у народу јачале свест о средњовековној прошлости као важном елементу националног бића. Напослетку, на овакав однос сакупљача према песмама с тематиком „најстаријих” времена утицали су и књижевни, филолошки и културни разлози – првенствено романтичарски књижевни медијевизам, као и угледање на Вука, који је нарочито трагао за песмама у којима су опевани догађаји српског царства и господства. Иако нигде није експлицитно истакнуто, несумњиво је да су и босанскохерцеговачки сакупљачи предност давали овим песмама. Тако је и репертоар двоје најпродуктивнијих певача – Илије Дивјановића и Ане Бугариновић доминантно обележен тематиком „најстаријих” времена.

Песме „најстаријих” времена чине скоро трећину укупне епске грађе из Босне и Херцеговине у Етнографској збирци Архива САНУ – од укупно 808 епских песама са овог простора, 352 песме су о „најстаријим” временима. Важно је истаћи да чак 44% корпуса песама „најстаријих” времена чине записи Богољуба Петрановића, што говори о специфичној поетици и строго усредсређеном репертоару његовог главног певача

⁸ Када је реч о цензури и подозрењу власти према глумцима, речита су два случаја. Никола Симић, вођа позоришне дружине, жали се 1895. Калају да је под оптужбом да је великосрбин четири пута одбијана његова молба да са својом дружином посети Босну и Херцеговину. Исте године се и Фотије Ж. Иличић жалио да му је забрањен улазак у окупиране покрајине, иако је претходно имао дозволу и наступао са својом дружином широм Босне и Херцеговине. Обе молбе су одбијене (в. Besarović 1968: 713–716).

Илије Дивјановића. Пропорционално гледано, у већини збирки најопеванији јунак је Марко Краљевић. О њему пева и највећи број песама из овог корпуса – чак 105. По обиму, одмах после Марка следи круг песама о Косовском боју, који обухвата 93 песме, од чега се више од пола налази у Кашиковићевој збирци (51 песма). Треба истаћи да изузетно мали број ових песама говори о самом боју. Дакле, када је реч о овом тематском кругу, изражена је тенденција ширења епских биографија косовских јунака новим подвизима, међу којима су најчешћи различити типови јуначке женидбе или ослобађања побратима из ропства. Уочава се и тежња ка развијању одређених мотива косовске епске традиције, њиховом другачијем повезивању, нарочито када су у питању догађаји пре и после саме битке. Гранање епске биографије најизраженије је у случају Милоша Обилића, а поред њега и други косовски јунаци добијају нова обележја и особине, нарочито Милан Топлица и Иван Косанчић. Тежи се и нијансирању лика Вука Бранковића. Он се развија од типског лика издајника и клеветника ка сплеткарошу и интриганту, а у низу варијанта иде се и ка његовој психологизацији. Такође, у Петрановићевој и Кашиковићевој збирци издвајају се варијанте о деспоту Стефану, у којима се уочава утицај народног предања. Мотиви интриге, као сплетке којом се нешто мотивише, клевете и владаревог аманета издвајају се као нарочито фреквентни у песмама косовског тематског круга Етнографске збирке, а захваљујући њима се усложњава радња и отварају нове мотивацијске везе. Певачи се интересују и за личне односе међу јунацима, приказују се различити видови унутрашње борбе, љубавне епизоде. Утисак је да се чак више пева поводом битке него о њој. Такође, у већем броју песама уочава се спајање различитих епизода косовске традиције, али се само три песме од ових 95 издвајају као праве лазарице.⁹ Реч

⁹ Костур лазарице очуван је и у једној сведенијој варијанти из збирке Јована Зорића (ЕЗ 89/1, бр. 26). У овој песми обједињени су најважнији мотиви косовске традиције, али су развијени само мотиви Лазареве клетве и благослова, те Муратовог аманета. Сам бој није приказан, али се уочава тенденција ка његовом ширењу у времену (трајао је четири дана). Косовски бој овде заправо служи као повод да се опише шири историјски период пада средњовековних земаља под Турке. Својеврстан панорамски преглед историјских догађаја долази до изражаја у другом делу песме, који делује вештачки накалемљен и приближава се идеологизованом говору. Он почиње Бајазитовим захтевом да добије Милошеву љубу. Уведен као кршење Муратовог аманета, овај мотив се више не развија. Уместо њега, неуверљиво се слика продужетак Косовског боја: „Прође много дана и година / На Косову битка не престаје” (ЕЗ 89/1, бр. 26), чиме се сугерише надвременски значај самог боја. Такође, продужетак боја послужиће певачу да уведе каталог војсковођа и мотив закаснелог јунака (овде у вези са босанским краљем) и да прикаже пад Босне под Турке. Сличан поступак уочава се и у једном Кашиковићевом запису, у коме су Муратово

је о Петрановићевој (Петрановић II, 26), Кашиковићевој (ЕЗ 245, бр. 11) и Бесаровићевој (ЕЗ 12, бр. 8) лазарици.¹⁰ Врчевић је 60-их година у Херцеговини забележио једну муслиманску лазарицу од Адема Рожајца (ЕЗ 62/1, бр. 21). Међутим, како је у њој изокренута идеолошка перспектива, нећемо је узимати у разматрање.

Петрановићева лазарица (Петрановић II, 26) једина је објављена, још 1867. године.¹¹ Рано је била предмет научне критике, нарочито у вези са питањем првобитног облика косовске епике и аутентичности. Петрановићева збирка у издању Српског ученог друштва с великим симпатијама је дочекана у научној и културној јавности. Ипак, ова почетна слава биће кратког даха, јер ће Ватрослав Јагић написати негативан приказ збирке (в. Јагић 1868). Овим текстом почиње својеврсни процес против Петрановића у нашој науци. Када је реч о самој лазарици, критичар ће истаћи да му се чини да је она „istom

саветовање с везирима и изазов Лазару послужили као увод за краћи извештај о боју и догађајима после њега (ЕЗ 245, бр. 59).

Структура лазарице препознаје се и у једном другом Кашиковићевом запису, који почиње као варијанта о закаслелом јунаку, али се развија у целовит приказ боја (ЕЗ 245, бр. 96). Необично је решење у којем се, условно речено, цела битка даје из перспективе једног од учесника боја – књаза Милинка, будући да певачица прати овог јунака и његово учешће у боју. Песма почиње опремањем јунаковим и опроштајем од љубе. Потом се успешно уводи мотив кушања (вила у гори упозорава јунака да ће његова изгинути војска), којем јунак одолева. По доласку на Косово, приповедач извештава о искупљању војске, подизању цркве на свили, причешћу и свађи Лазаревић зетова. Милинко остаје скрајнут, а до њега долазе гласови о Милошевом подвигу и погибији, поводом којих он наступа као резонер. Сама битка се не приказује, него се даје каталог погинулих војвода, а потом се шири временски опсег и констатује како је Милинко после боја ратовао сам са Турцима све до смрти. Временски опсег песме се шири, па се уводи мотив Бајазитовог изазова Милинковим потомцима, на који одговара Марко Краљевић.

¹⁰ Тематски преглед лазарица записаних после Вука, укључујући и ове три, даје се у Петровић 2004а. Ауторка анализира њихову генезу, композициони склоп и однос према целини (усмене) традиције о Косовском боју.

¹¹ Занимљиво је да је Петрановићева лазарица, иако објављена, ретко служила као расадник мотива за ауторске покушаје лазарица. Стојковић наводи смо три случаја у којима је Петрановићева песма коришћена као један од предлога за састављање лазарице. Тихомир Остојић је при приређивању своје лазарице *Косово, народне песме о боју на Косову 1389. године* (1901) као основу узео песме Вукове друге књиге, али их је у одређеним епизодама допуњавао грађом из Богишићеве и Петрановићеве збирке, првенствено његове лазарице (в. Стојковић 1901: 105–107). Када је реч о друга два случаја, у питању су редакторски покушај и препев стихова различитих народних песама Миливоја Србинића из 1889. године (в. Стојковић 1902: 80–83) и компилација непознатог састављача под насловом *Бој на Косову. Српске народне пјесме о Боју на Косову* у издању Браће Поповића у Новом Саду, без наведене године издања (в. Стојковић 1902: 84). Ипак, Петрановићева збирка је била изузетно популарна, о чему сведочи и Марамбо, један од његових највећих критичара (в. Јовановић 2001: 305–308), па је несумњиво да је утицала на даље усмено традирање различитих мотива. Огроман је утицај Петрановићеве збирке на Новицу Шаулића, који је од свог претходника позајмљивао и прештампавао целе руковети стихова (в. Јовановић 2001: 288–292, 296, 319–323).

u novije doba sastavljena” (Jagić 1868: 211), али неће искључити могућност да је Дивјановић препевавао локалну усмену традицију. О лазарици Јагић ће судити првенствено кроз Штајнталову теорију епа и закључити да она није „органска целина”, а као њен највећи недостатак издвојиће то што се „vide (se) i odviše njene sastave” (1868: 217), али о „аутентичности” неће говорити. Јагићеву критику више ће заоштрити потоњи проучаваоци заклањајући се за ауторитет овог научника, првенствено Војислав Јовановић Марамбо и Новак Килибарда. Марамбо је Петрановићеву збирку посматрао у контексту свог трагања за плагијатима, фалсификатима и мистификацијама. Саму грађу није детаљније анализирао, али је сматрао да она нема никакву, чак ни научну вредност (в. Јовановић 2001: 296–308). Килибарда је, с друге стране, Петрановићеву збирку детаљно анализирао, али је направио низ методолошких пропуста, а одређене претпоставке третирао као проверене чињенице. Овај проучавалац је, потпуно неосновано, у Петрановићу видео само националног радника који је у свом књижевном и сакупљачком раду налазио „средство за постизање политичких циљева” (Килибарда 1974: 79). За лазарицу истиче да је „Дивјановић искомбиновао своју песму од Вукових песама, бугарштице коју је записао Ђуро Матеи и Троношког родослова” (Килибарда 1974: 148). Притом, он не доказује да су Дивјановић или Петрановић могли поседовати ове збирке нити се упушта у тумачење могуће миграције мотива и генезе лазарице. Релативизације строгих оцена Петрановићевих критичара изрицане су упоредо с критикама. Ипак, својеврсну систематичну рехабилитацију Петрановића и нарочито његовог најплоднијег певача Илије Дивјановића започео је скоро пола века после Килибардине студије Саша Кнежевић (в. 2021: 9–55). Овом приликом се нећемо упуштати у полемику о „аутентичности” Петрановићеве лазарице, али ћемо у вези с тим указати на, у литератури донекле занемарен, податак који Петрановић даје о генези песме. Наиме, он истиче херцеговачко порекло ове песме. У писму Српском ученом друштву од 15. децембра 1868. Петрановић наводи да је песму „донио собом” Стеван Голјанин од Гацког испод Голије, те да је Илија песму примио од Стевановог сина Николе и напомиње: „Илија вели да је покојни Стеван још боље пјевао, но што је од њега син примио, али како се онда нису пјесме истраживале ником није ни на ум падало да их најбоље запамти” (Акта СУД 1868/115). Податак је нарочито важан у контексту претпостављених херцеговачких узора Дивјановићевог певања (в. Кнежевић 2021:

46–47), али и у погледу могућих утицаја у Херцеговини популарне Врчевићеве обраде Ковачевићевог *Сраженија*.

Петрановићева лазарица обједињује највећи број мотива косовске традиције у једну релативно складну целину, коју чини 1607 стихова. У песми се уочавају поступци удвајања структурних целина, понављања, увођења дигресија, а као пребацивачи углавном служе временске формуле с везницима „док”, „кад” и „како”. На развијеност песме утиче и честа употреба каталога, технике кадрирања, као и развијање везивних сцена, нарочито сцене одмора, која доводи до успоравања наративне динамике. На пример, кад дође на Косово, Мурат прво седне да се одмори, детаљно се описују његов табор и чадор и тек онда се упућује књига Лазару.¹² Певач прибегава поступку растварања формуле¹³ слања књиге, па техником кадрирања приказује кретање књигоноше и развија сцену примопредаје књиге у двадесет пет стихова. Упркос драматичности тренутка, певач приказује стилизовану сцену с доста етикеције у опхођењу између књигоноше и Лазара (слуга дочекује књигоношу, клањање, љубљење руке). Такође, у песми се уочава и тенденција покретања радње из статичне тачке, карактеристична и за крајинску епику (уп. Шмаус 2011: 154).

Петрановићева лазарица почиње двоструким уводом. Даје се космолошки стилизовано негативно поређење (гром ударио у Косово, а заправо то су Турци), које ће прерасти у пролог у коме се кроз приповедачеве коментаре сликају историјско-политичке околности, а сама Косовска битка смешта се у шири контекст османског освајања Балкана. Потом се редају познати мотиви косовске епске традиције, од Муратовог изазова до Лазаревог посвећења (изазов, Лазарево саветовање, ухођење турске војске,¹⁴

¹² Слично су и побратими после бега након извршеног подвига приказани како „На Ситницу воду силазише, / Умивају потавњело лице, / И кржаве руке до рамена, / Расхлађују своје пусто тело” (Петрановић II, 26). Бројни су и други примери који одреда показују тенденцију певача ка развијању медијалних епизода.

¹³ Термина Алојза Шмауса. Он је под растварањем подразумевао специфичну „дефункционализацију” формуле, деконструкцију њене структуре, свођење на буквално значење, а овај процес повезивао је са тежњом певача да изгради двостраност, истакне медијалне ликове и апстрактни епски простор испуни конкретним детаљима (в. 2011: 34, 83–87, 142–150).

¹⁴ Мотив ухођења у штампаним епским песмама записаним после Вука анализира се с компаративног, поетичког и структурног становишта у Питулић 2006. Ауторка уочава да се у новијим записима очувала формулативна структура, али да се тежи развијању слике турске војске, увођењу аудио-визуелних елемената, локалних топонима, те да је, нарочито у Петрановићевим варијантама, „дат већи значај напору српске војске да савлада нестрпљиве Турке” (Питулић 2006: 541), што се доводи у везу с деветнаестовековним напорима за ослобођење.

лажни извештај и извештај, искупљање војске књигом, мотив брата од заклетве, кнежева вечера, здравица-клевета и завет, подвиг побратима, повратак у турски табор, баба помоћник, Лазару стижу гласови о подвигу, бој (напредовање и преокрет), Вукова издаја, Лазарева погибија у боју, Страхиња гласник, сахрањивање испод ногу, Муратов аманет, Милица на Косову, извештаји Косовке Девојке и слуге Ваистине, Лазарево посвећење, транслација моштију и мироточење). Упркос обиму и великом броју мотива, Петрановићева лазарица држи се складно, иако услед бројних понављања понекад делује монотono. Највећи структурни недостатак је помало неспретно, преурањено, увођење мотива гласника с бојишта, које условљава непотребне промене сцене и пресецање радње. Такође, као структурно слабо место издваја се промена сцене Крушевац : Косово, где певач непотребно уводи стихове којима као да жели да споји два сегмента, али само наглашава рез. Наиме, између стихова „Оде војска у бој на Косово” и „Код Ситнице војску оставише” (Петрановић II, 26) певач умеће формулу „О свачему јунаци зборише” и развија је навођењем Милошевих речи. Чини се као да је желео да, слично маниру крајинске епике, прикаже саму промену сцене, али је ова намера остала у записку. Услед необичног размештаја сегмената, певач се суочава и с проблемом симултаног вођења радње. Он прво одведе Бановић Страхињу у Крушевац да извести Милицу о исходу боја, а потом се враћа да прикаже сцену сахрањивања код ногу, што решава везивним стиховима „Доклен бане у Крушево пошо / Силни Турци цара уграбише” (Петрановић II, 26).

Херцеговачка лазарица, дакле, показује и неке иновације у погледу сажејне организације мотива.¹⁵ Необично је померање мотива ухођења у тренутак пре самог окупљања војске¹⁶, али је певач пропустио прилику да преко мотива лажног извештаја развије и мотивише Вукову клевету. Ипак, оваквим померањем мотива наглашена је јуначка, ратничка димензија боја. Истиче се да се српска војска упушта у бој упркос надмоћнијем непријатељу, што је свакако морало позитивно деловати на национални понос

¹⁵ Ток боја у кругу варијаната објављених после Вукове смрти, с фокусом и на косовске песме Петрановићеве штампане збирке, анализира Валентина Питулић. Ауторка показује да у новијим записима постоји тенденција ка подробнијем приказивању боја и то доводи у везу са културноисторијским контекстом, у којем је у светлу борбе за ослобођење било појачано интересовање за ратничке теме (в. Питулић 2005).

¹⁶ Маретић је ово видео као боље решење од распореда у Вуковим комадима (Вук II, 50), в. Maretić 1889: 135.

реципијената. Ратничка, епска димензија боја наглашена је и мотивом гласине, захваљујући којој Лазар непосредно пре боја сазнаје за Милошев подвиг, па се у бој улази са стратешком и моралном предношћу.¹⁷ Самим тим, Вукова издаја делује разорније, а притом је издајник приказан како у боју директно напада припаднике „свог” табора, баш као и у Кашиковићевој лазарици. Занимљиво је да мотив кнежеве клетве није развијен и уклопљен је у Лазареву књигу,¹⁸ којом позива црногорског владику у бој, па се стиче утисак да је певачу било важно да истакне добровољно опредељење јунака за битку. У песму су уведени и неки мање познати мотиви – на пример, Милош се заветује не само да ће Мурату стати ногом за врат него и да ће му узети прстен. Такође, развијена је сцена с побратимима пред султановим чадором, у којој се као нарочито успео издваја мотив три чохе, којим Мурат куша Милоша (в. Петровић 2001: 261). У лазарици су наглашени и лирски елементи. Они су првенствено у вези са женским ликовима, па их срећемо у епизоди „брат од заклетве”, нарочито у завршној Миличиној тужбалици. Такође, мотив испраћаја војске на Косово обележен је развијеном сценом плача жена. Лирским пасажима проткани су и удвојени извештаји којима се Милици посредно приказује бој. Напослетку, лирски елементи и појачана емоционалност срећу се и у Лазаревој тужбалици за Милошем, као и у Кашиковићевој лазарици, док су они нешто слабије изражени у оној коју је забележио Бесаровић.

Лазарица коју је Петар Бесаровић забележио од Вука Куљанина најсведенија је одоветри и обухвата свега 589 стихова. Доброседржи као целина, али „складна композиција, гладак десетерац и завидна вештина спевавања ипак не могу да сакрију смисаоне недостатке” (Петровић 2001: 275). Певач је успео да повеже низ мотива усмене традиције о боју (Муратов изазов, саветовање, сакупљање војске и каталог јунака, избор барјактара, Лазарева клетва, Милица тражи брата од заклетве, ухођење војске, лажни извештај, клевета, Лазарева здравица, завет, подвиг, бег и повратак подвижника, баба

¹⁷ У контексту истицања самог боја као ратног окршаја значајно је и то што је Лазар представљен као стратег. Певач је велику пажњу посветио и приказу распореда српске војске, баш као и Ана Бугариновић у Кашиковићевом запису.

¹⁸ Окупљање војске књигом изведено је техником каталога, који се варира у приказу искупљања војске у Крушевцу. Примећено је да је овај каталог шири од оног који дају певачи Вукове збирке, те да је настао по угледу на *Лазарицу* Јоксима Новића Оточанина (в. Петровић 2001: 261).

помоћник, пред Муратовим чадором, сахрањивање код ногу), а да не изгуби приповедну нит нити да услед повезивања обимне грађе начини веће мотивацијске пропусте или логичке грешке. Иако и ова песма показује тенденцију ка растварању одређених формулативних структура, она није оптерећена непотребним понављањима, сувишним детаљима и идеологизованим говором. Структура Куљанинове варијанте у великој мери је слична структури Петрановићеве, али се у њој сажимају управо она места која су код Петрановића развијена у бочне епизоде или се одликују ширењем средине, уношењем идеологизованог говора. Код Куљанина су ретке сцене одмора,¹⁹ па Мурат одмах по доласку на Косово шаље књигу коју Лазару носи књигonoша, али се сцена са књигonoшом не развија као у Петрановићевој песми. Куљанинови каталози су краћи, у њима се често јављају формуле сажимања, а изостају понављања. Бесаровићев певач, међутим, познавао је поступке ширења, па, на пример, посеже за техником кадрирања у тренутку кад Милош упадне у Муратов чадор или уводи дигресију о избору барјактара. Међутим, Куљанин ипак не развија целовиту причу о боју, него првенствено прати Милошев подвиг, па се сама битка не приказује, као што се не приказују издаја и Лазарево заробљавање. Нарочито је слаб крај, у којем се Лазар одједном уводи као заробљеник да би се потом приказала сцена разговора Лазара и Милоша и сахрањивања код ногу. Чини се да певач није имао снаге да испева целу песму или су можда околности певавања биле такве да је песму непланирано морао да приведе крају. Имајући у виду друге Куљанинове песме, тешко да му је недостајало вештине да се, пошто је испратио Милоша, врати у српски табор и прикаже други рукавац радње.

У Куљаниновој интерпретацији поједини мотиви добили су нешто другачију обраду како би се истакла епска, ратничка димензија боја. Занимљиво је да се Муратов изазов обликује као

¹⁹ Најразвијенија сцена одмора уједно је мотивацијски најслабија. Наиме, пошто доведу везаног Милоша пред рањеног Мурата, султан нареди да му се спреме чибук и кафа, „Јер је Милош трудан и уморан / По Косову сјекући Турке” (ЕЗ 12, бр. 8). Лазар затиче Милоша како пије кафу и пуши, па га други пут оптужи за издају, но видевши на Милошу окове, љуто се покаје и благосиља га. Могуће да је на увођење и обликовање ове епизоде утицао специфичан укус за честе обрте, који се уочава и у другим песмама с овог простора, а могуће и да се у њему препознаје удаљена алузија на мотив Милошевог насилног турчења, који се среће у Кашиковићевој лазарици. Напоследку, чини се да се у овој неспретно уведеној сцени уочава и облик одавања почасти националном јунаку од противничког владара.

типски изазов на мегдан, па он саопштава Лазару: „Вет ти купи по Србији војску, / Поведи је амо на Косово, / *Да јуначки мејдан дијелимо*” (ЕЗ 12, бр. 8, курзив Д. И.). Слично се уводи и мотив ухођења као тежак задатак и кушање јунака („није л’ мајка родила јунака”), а притом се на временској линији помера у тренутак непосредно пре боја, дакле, пошто је одлучено да се супротстави Турцима. Овако искоришћен мотив служи за тактичку припрему пре боја, али и за стварање заплета, нарочито стога што се Вукова клевета посредно мотивише лажним извештајем који ухода подноси Лазару. За разлику од Петрановићеве и Кашиковићеве лазарице, у којима се Милица заклања за емотивно, породично начело, она овде своју молбу Лазару да јој остави брата „од заклетве” мотивише с јуначког становишта, са гледишта ратничке, војне тактике (потребно је да један брат остане како би комуницирала са Лазаром). Јуначки импулс наглашен је и у епилогу, у ком се одаје похвала Милошу као ратнику. У вези с глорификацијом овог јунака је и нешто другачија обрада мотива сахрањивања испод ногу, јер Мурат тражи да и он и Лазар буду покопани испод Милошевих ногу, што јунак у својој последњој вољи преиначи.²⁰ Занимљиво је и да се Лазарева клетва уводи тек пошто се војска окупи у Крушевцу, али ово померање не делује несувисло и нелогично. Мотив клетве као да се приближава мотиву беседе пред бој. Клетвом се повећава емоционални и драмски набој, а у посредној је вези и с мотивом брата од заклетве, којем претходи. Коначно, овим поступком истиче се и да се бројна војска одазвала кнежевом позиву не због страха од клетве него због осећаја дужности, што је у контексту деветнаестовековне борбе за ослобођење могло подстицајно деловати на јачање духа отпора.

Од три лазарице које су у фокусу овог рада, Кашиковићева је најопширнија и у њој је обједињен највећи број мотива косовске традиције. Испевала ју је Ана Бугариновић у 1992 стиха. Ипак, ова песма најслабија је, како са структурног тако са идејног становишта. Песма показује многе техничке недостатке и мотивацијске падове, као да је певачици било тешко да обједини и поступно изложи све мотиве. Оно што нарочито квари утисак је својеврстан манир поновног враћања на поједине сцене – на пример, Муратов аманет се прекида, да би се затим поново вратило на овај мотив. Шавови одређених целина су пренаглашени, а уочава се и посуврађивање

²⁰ Мотив је слично обликован и у Кашиковићевој лазарици, с тим што овде Мурат тражи да он буде покопан испод Милошевих ногу, а Лазар испод његових.

радње и њено заустављање како би се она поново покренула. Више него у друге две лазарице овде се јављају приповедачеви коментари, издвајају се читаве целине које имају улогу ретардације и у којима се налази идеологизован говор приповедача који наступа као тумач историјских збивања. Увођење нових епизода се и овде као и у претходна два случаја постиже надовезивањем, али је оно израженије јер певачица углавном посеже за општим уводним формулама. У песми се препознају и поступци удвајања структурно и функционално блиских јединица, па се тако позивање књигом употпуњује и Милошевим икупљањем војске на барјак. Такође, певачица није најуспелије уводила мотиве, то јест чини се да су неки уведени накнадно, па се мотив пророчног сна јавља непосредно пред полазак војске, а контаминиран је и мотивом брата од заклетве, који се, међутим, ретроспективно развија у Миличином тужењу при испраћају војске.

Кашиковићева варијанта отуда више него остале две показује да је настала компилацијом различитих мотива, што је чест уметнички поступак Ане Бугариновић, при чему се неретко уочавају потешкоће у функционалном повезивању мотива. Ова песма структурно је врло слична Петрановићевој варијанти, па се не сме искључити могућност да је Петрановићева песма послужила као предлог, мада се то не може поуздано доказати. Лазарица Ане Бугариновић доноси епизоде и мотиве којих нема у остале две лазарице нашег корпуса, али су садржани у епској косовској традицији. Реч је о епизоди Ивановог боравка у Муратовом чадору током ухођења, потом о навођењу каталога јунака који нису могли доћи на Косово, о мотиву причешћивања војске и Милошевог насилног турчења по заробљавању. За разлику од преостале две песме, у овој се јавља и мотив закаснелог јунака, с тим што се број закаснелих јунака умножава. Такође, нове су и сцене у којима се техником кадрирања описују Лазареви атрибути, коњ и круна Немањића. У Кашиковићевој збирци развијенији је породични и љубавни контекст, а епско-лирски и лирски пасаж, карактеристични и за остале песме из Босне и Херцеговине у Етнографској збирци, овде су нешто наглашенији, па не чуди што је и у лазарици више простора поклоњено баладичним и лирским мотивима. Развијена је сцена испраћања војске и опраштања од породице, где се као посебна епизода издваја Милошев растанак с

љубом, у којем се препознаје модификован мотив последње воље јунака. Тежећи патосу и повишеној емоционалности, певачица је у овој сцени склизнула у патетику, па се Милош опрашта од љубе, али и од живота, речима: „Бог знаде да ти доћи нећу / Јер ми срце живо мира не да / Чини ми се да ме чека бједа” (ЕЗ 245, бр. 11). Овде се уочава једна друга компонента Милошевог лика – приватна, она која показује да је идеализовани, узвишени јунак ипак човек. Однос Милоша и Лазареве ћерке Ана Бугариновић је приказала и у низу других песама, углавном у вези с неким од мотива косовске епике (најчешће Вукове клевете), али и самостално.

Имајући у виду да је Кашиковићева певачица одређене епизоде лазарице варијала и као засебне песме, те да су поједине сцене дате варијантно као одломци, врло вероватно је да је сам Кашиковић одређеним редакторским поступцима повезао Анину певачку грађу.²¹ Ипак, нису сви мотиви који су певачици били познати ушли у лазарицу. Ана Бугариновић је у неколико песама варијала мотив свађе Лазаревих кћери и личног непријатељства Вука и Милоша, али се ови мотиви у њеној лазарици, као ни у остале две, не налазе. Такође, у ове три лазарице не налазимо ни мотив Лазаревог опредељења за Небеско царство, а и есхатолошки импулс је слабо наглашен, углавном кроз мотив кефалофорије, који се везује за Лазара. Ипак, фаталистичка и есхатолошка идеја у ове три песме најистакнутија је у Кашиковићевој лазарици. Поред мотива пророчког сна и предсказања у виду лошег знака (јабука с Бошковог барјака пада у воду), она је наглашена и у Милошевом монологу, осврту на косовски пораз, у којем јунак Лазару поручује: „Овако је од Бога суђено, / Јер се, царе, избројише дани, / Да мијења земља господара” (ЕЗ 245, бр. 11). Онострана мотивација за исход боја среће се и у нараторовим коментарима. Сликајући српски логор на Стиници, приповедач повезује различите тренутке историје, па констатује да ће царство пасти ради Вукашиновог греха цереубиства и додаје: „Још ће оба цара погинути” (ЕЗ 245, бр. 11).

Када је реч о идејно-идеолошком усмерењу трију лазарица, уочава се да је за све три карактеристичан већи удео идеолошки

²¹ Певачица је у фрагментима опевала поједине епизоде које су претходиле боју, његове фазе, или одређене догађаје после самог боја, као да је вежбала, развијала одређене епизоде. Неки од фрагмената варијани су и уклопљени као епизоде у друге песме, и то тако што се ишло и ка њиховом сажимању и ка ширењу.

ангажованих коментара и позиција наратора као тумача догађаја, што би могло бити знак редакторских интервенција, али и прилагођавања песме захтевима конкретног историјског тренутка (уп. Самарџија 2000: 25–30).²² Наиме, у литератури је већ примећено да су се косовске песме, нарочито у другој половини XIX века, прилагођавале политичким захтевима (в. Љубинковић 2018: 64, 120). Ипак, у овоме не треба видети употребу традиције, под којом се подразумева „svesni i namerni postupak u okviru koga se pojedini elementi neke tradicije (najčešće vrednosti i simboli) verbalnom, simboličkom ili fizičkom aktivnošću izdvajaju iz svog primarnog, to jest ustaljenog konteksta i koriste za ostvarivanje ciljeva koji im nisu imanentni” (Naumović 2009: 177). Овде је реч о способности традиције да се прилагођава потребама рецепијената и тако остане витална, па се песме косовског тематског круга „позивају на прошлост и тумаче прошлост, да би мењале опор тренутак стварности” (Михаљчић 2001а: 44). Наиме, лазарице које су у фокусу овог рада бележене су у условима јаким политичких и културних превирања у Босни и Херцеговини. Отуда не чуди што је епска песма, сходно законитостима своје поетике по којима она одговара јавном мњењу и рефлектује ставове својих (пре) носилаца, и сама била средство политичке и националне борбе. Носиоцима традиције било је важно да покажу како су на њиховом простору жива сећања на доба средњовековне српске државе, али и да истакнуте епске јунаке вежу за своју локалну средину, што је нарочито изражено у народним предањима, али се открива и у анализираним песмама. Тако се код Куљанина Топлица везује за Босну, а Павле Орловић за Херцеговину (уп. Петровић 2001: 275), код Петрановића Вук Бранковић је везан за Босну, а босански краљ има истакнуто место у каталогу јунака, док се код Кашиковића извесни Бошко Бошњанин са својом војском јавља у улози једног од закаснелих јунака који одлучно улазе у бој. Храбар потез овог босанског јунака биће пропраћен и Лазаревим благословом: „Босно мала, али си ваљана, / Сваког добра у себи имала, / Свакоме се цару поносила” (ЕЗ 245, бр. 11), што је морало изазвати понос код носилаца традиције. Такође, у песмама из Етнографске збирке

²² Удео идеолошких коментара и улога приповедача као тумача догађаја нешто су наглашенији у Кашиковићевој лазарици.

забележеним у Босни и Херцеговини ове две области наводе се и као део имагинарног простора српског средњовековног царства, баш као у Петрановићевој лазарици.²³

Прилагођавање потребама носилаца традиције уочава се у одређеним идејним и идеолошким померањима, наглашавању једних и потискивању других мотива традиције о Косовском боју. Тежње српског народа у Босни и Херцеговини за националним ослобођењем, за признавањем националног имена и постизањем националне консолидације нужно су се одразиле и у његовим песмама. У њима се истичу они мотиви који могу позитивно деловати на морал народа, који могу поседовати буднички карактер и распиривати осећање националног поноса и јединства. Отуда се у анализираним лазарицама, као и у осталим песмама о Косовском боју забележеним у другој половини XIX века у Босни и Херцеговини, уочава потискивање фаталистичких и есхатолошких мотива, што се може објаснити управо потребама тренутка, у којем дефетизам није био пожељан. Отуда је и јунак лазарица Милош, који се и иначе у песмама из Босне и Херцеговине у Етнографској збирци издваја као први међу јунацима.²⁴ Он је у лазарицама приказан као саветодавац Лазарев и главни заступник епског начела. Кнез је, с друге стране, приказан као лаковеран и плашљив све док не ступи на само бојиште, где се открива, супротно свом епском делокругу владара, као успешан ратник, што одговара уоченој тенденцији да у новијим слојевима косовске традиције кнез мученик уступа пред кнезом ратником (в. Михаљчић 2001б: 262). До ове противречности у Лазаревом лику долази првенствено због жеље певача да истакну Милошево јунаштво и да га идеализују, понекад чак и науштрб епске логике. Оваква тенденција певача лазарица одговара општим кретањима усмене традиције о Косовском боју, у којој ланац мотива о Милошу потискује онај о Лазару (в. Браун 2004: 76–77).

²³ У песмама о паду Босне под Турке јавља се идеја да је она пала већ Душановом смрћу, то јест на Косову. Епска традиција о Косовском боју се у овим варијантама реактуализује и користи на формалном, сижејном и идејном плану (в. Илић 2020).

²⁴ У Петрановићевој и Кашиковићевој збирци он је опеан у највећем броју песама косовског тематског круга. Говорећи о Милошевој епској биографији, Соња Петровић примећује да се „проширење Милошевог епског лика креће (се) према улогама споредних јунака” (Петровић 2004б: 51), што је тенденција присутна и у нашем корпусу. Међутим, за разлику од песама из Вукових збирки, у којима се Милош ван косовских тема ставља у Маркову сенку (в. Петровић 2004б: 51), у нашем корпусу он се у таквим случајевима приказује као јунак који је једнак Марку, понекад чак и као већи јунак од њега.

Певачима је стало да нагласе храброст јунака „свог” табора, па се изгледа чак и мотив ратне варке, лукавства којим се Милош служи да би погубио Мурата, осетио као недовољно јуначки. Отуда се у Петрановићевој и Бесаровићевој лазарици јавља мотив пркосног одговора, који се приписује Милошу приликом јуриша на чадор, док се код Кашиковића користи мотив три чохе како би се изразио бунт. Милош намерно погази прострту чоху, што приповедач пропрати коментаром: „Нек види турски цар Мурате / Да се Милош предавати неће” (ЕЗ 245, бр. 11). Рехабилитовање српских јунака постиже се и увођењем мотива издаје, с тим што се она овде наглашава. Вук је у две од три лазарице приказан како директно напада српску војску. Инсистирање на мотивацији пада издајом и осуђивање овог поступка требало је да на носиоце традиције делује и васпитно и да истакне значај слоге. Занимљиво је да се у Кашиковићевој лазарици већа пажња поклања Вуковим мотивима за издају.²⁵ Иако је властољубље истакнуто као Вуков основни мотив, у овој песми се издаја уводи и као вешто осмишљена турска варка. Мурат саветује везире да преваре Вука и обећају му круну ако им помогне, што је поступак који сам Милош карактерише као недостојан и нејуначки. Уз то се приповедачевим коментаром: „А да знаде шта ће учинити / Вук би турску силу уломио” (ЕЗ 245, бр. 11) Вук донекле рехабилитује. У Кашиковићевој лазарици сучељавају се ратничка и есхатолошка мотивација пада, па се истиче да је царство пало због издаје, али и због судбинске предодређености – до пропасти царства долази услед Божје казне за Вукашинов грех убиства цара Уроша. Посве необична стратегија да се објасни пад царства и сачува национални понос у овој песми уочава се у увођењу мотива Муратовог порекла, по којем је он, заправо, Немањић, ванбрачни син цара Душана. Тиме се сугерише да је царство ипак остало легитимном наследнику. С друге стране, Муратовим аманетом у којем се препознаје мотив праведне владавине и њоме условљене дуготрајности царства посредно се сугерише да су дани

²⁵ За разлику од песама из Вукових збирки у којима „Вукова издаја није мотивисана и остаје у домену претпостављеног знања епске публике” (Петровић 2004б: 47), у песмама из Босне и Херцеговине у Етнографској збирци постоји тенденција ка томе да се Вукова издаја додатно мотивише. Најчешће се то постиже преклапањем личног, породичног и јавног домена у којем јунаци делују. Као нарочито подстицајна сплетка или интрига око које се гради сукоб у „нашем” табору, издваја се Вукова клевета Милоша о његовом непримерном односу с Лазаревом ћерком. Наиме, Вук сумњичи Милоша да је у односу с девојком (најчешће именована као Јелисавка) прекршио правила етикеције и патријархалне норме, па истиче како га је видео да излази из девојачких одаја.

турске власти при истеку или су одбројани. Ипак, у лазарицама не налазимо будничке стихове какве срећемо у неким од песама забележених у Босни и Херцеговини, а које су део Етнографске збирке. Имајући у виду да се овакви стихови јављају у збиркама различитих сакупљача, нарочито код Кашиковића, могло би се закључити да је на њихову редукцију у лазарицама утицала сама тематика. Наиме, буднички елементи су најчешћи у песмама које опевају слабије познате традицијске теме.

Иако је несумњиво да су певачи, сходно поетичким законитостима епике, настојали да лазарице испевају тако да одговарају захтевима свога времена, чини се да су они првенствено били заокупљени тиме да обимну грађу сложе у мање или више кохерентну целину. Дакле, мотивска грађа и поетичко-структурне законитости усмеравали су певање, а идеолошка обојеност је била у другом плану. Отуда се ове три лазарице по својим структурним, мотивским и поетичким одликама не разликују битније од осталих вишеепизодичних песама бележених у ширем дијахронијском луку, што посредно говори и о њиховој „аутентичности”. Највише потешкоћа певачи ове три песме имали су са симултаним приказивањем догађаја, увођењем ликова и променом сцене. Отуда су у лазарицама мање изражена растварања формула, ширење формулативних образаца и удео идеолошки ангажованог говора ликова или наратора него у неким другим песмама косовског тематског круга Етнографске збирке.

Напослетку, треба истаћи да се од три анализиране лазарице Петрановићева открива као најуспелија. У њој је знатно мање пропусти на нивоу мотивације и идејно слабих места него у Кашиковићевој, а од Бесаровићеве је обухватнија у погледу мотива које повезује, па се чини компактнијом. У том смислу Петрановићева варијанта је најближа наслеђеним епским косовским обрасцима, док Кашиковићева показује највише иновација, нарочито на идејно-идеолошком плану, као и у погледу отворености за епско-лирске и лирске елементе. Бесаровићева лазарица држи се складно, али је у поређењу с друге две недовољно развијена и усредсређена на Милоша. Ипак, без обзира на мање разлике, све три песме одговарају захтевима времена у ком су испеване, а које је обележено тежњама ка националном ослобођењу. Отуда се у њима препознаје истицање витешко-ратничког насупротив есхатолошком

стилском комплексу косовске традиције. Такође, певачима је битно да истакну храброст српских јунака и да их вежу за локалне топониме, те да покажу да је царство изгубљено због издаје и тако посредно мобилишу народ за отпор. Певајући о Косовској бици певачи су настојали да пруже наду у могуће ослобођење. Не треба заборавити ни да су певачи својом способношћу да повежу познате мотиве косовске традиције у једну песму посредно сведочили и о виталности ове традиције у својој средини. Имајући у виду да се Косовска битка позиционирала као централна тема наше епике и одсудна битка (в. Петровић 2001: 5), те да представља кључну тачку у народном поимању епске прошлости, симболички потенцијал ове грађе за процесе националне консолидације био је изразито велики. Симболички значај још је наглашенији када се имају у виду политичке и културноисторијске околности у Босни и Херцеговини у последњој четвртини XIX века. У овом смислу нарочито је значајно и то што се сакупљена грађа шаље Српској краљевској академији као централној националној научној установи. На сарадњу са Београдом као центром „српства” сакупљачи су гледали као на особиту част и прилику да свету обзнане богатство локалне народне традиције и да је уједно означе својим националним именом. Отуда је сакупљање и промовисање грађе значило интеграцију терена на ком је грађа сакупљена у шири српски културни простор, као и потврду учешћа усмене традиције с ових простора у високој националној култури.

Цитирана литература

- Браун, Максимилијан. *Косово: битка на Косовопољу у историјском и епском предању*. Нови Сад: Платонеум, 2004.
- Гароња Радованац, Славица. „Етнографска збирка Архива САНУ: један неиспуњен аманет Стојана Новаковића”. у: Николић, Илија. *Етнографска збирка Архива САНУ. Преглед рукописне грађе*. Славица Гароња Радованац, Јеленка Пандуревић (прир.). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2019: 11–25.
- Гелнер, Ернест. *Нације и национализам*. Нови Сад: Матица српска, 1997.
- Илић, Дејан. „Епске песме о паду босанског краљевства и косовска традиција”. у: Бошко Сувајџић, Данка Лајић Михајловић (ур.). *Савремена српска фолклористика VII*. Београд, Крушевац: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Народна библиотека, 2020: 243–268.

- Илић, Дејан. „Збирке српских епских песама с простора данашње Босне и Херцеговине у Етнографској збирци Архива САНУ”. у: Саша Шмуља и др. (ур.). *Ради свога разговора: зборник радова у час академика Станише Тутњевића*. Бања Лука, Београд: АНУРС, Филолошки факултет, Институт за књижевност и уметност, 2023: 357–377.
- Јовановић, Војислав Марамбо. *Зборник радова о народној књижевности*. Дејан Ајдачић, Илија Николић (прир.). Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2001.
- Килибарда, Новак. *Богољуб Петрановић као сакупљач народних песама*. Београд: САНУ, 1974.
- Кнежеввић, Саша. *Велики пјевачи поствуковске епохе из Босне и Херцеговине*. Вишеград: Андрићев институт, 2021.
- Краљачић, Томислав. *Калајев режим у Босни и Херцеговини*. Београд: Catena mundi, 2017.
- Љубинковић, Ненад. *Од Косовске битке до косовске легенде*. Нови Сад: Матица српска, 2018.
- Макуљевић, Ненад. *Уметност и национална идеја у XIX веку: систем европске и српске визуелне културе у служби нације*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2006.
- Михаљчић, Раде. *Српска прошлост и народно сећање*. Београд: Српска школска књига: Knowledge, 2001a.
- Михаљчић, Раде. *Лазар Хребељановић: историја, култ, предање*. Београд: Српска школска књига: Knowledge, 2001b.
- Младеновић, Живомир. *На изворима народне песме*. Београд: Чигоја штампа, 2005.
- Пандуревић, Јеленка. „Невоље са наслеђем: Ко узме кајаће се, ко не узме кајаће се”. у: Николић, Илија. *Етнографска збирка Архива САНУ. Преглед рукописне грађе*. Славица Гароња Радованац, Јеленка Пандуревић (прир.). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци Филолошки факултет, 2019: 29–39.
- Петровић, Соња. „’Сраженије’ Гаврила Ковачевића и усмена традиција о Косовском боју”. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 48, св. 1 (2000): 139–185; књ. 48, св. 2–3 (2000): 507–565.
- Петровић, Соња. *Косовска битка у усменој поезији*. Београд: Гутенбергова галаксија, 2001.
- Петровић, Соња. *Рукописне и штампане усмене песме о Косовском боју у процесу прожимања*: Докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2004a.
- Петровић, Соња. „О неким проблемима историчности и структуре ликова косовске епике”. *Књижевност и језик: часопис Друштва за српскохрватски језик и књижевност*, књ. 51, св. 1–2 (2004b): 39–65.
- Питулић, Валентина. „Ток битке у кругу варијаната епских народних песама о Косовском боју”. *Зборник радова Филозофског факултета*, књ. 35 (2005): 21–28.
- Питулић, Валентина. „Епске песме о Косовском боју – мотив ухођења турске војске”. *Зборник радова Филозофског факултета*, књ. 36 (2006): 537–549.
- Самарија, Снежана. „Типови и улога коментара у усменој епици”. у: Душан Иванић (ур.). *Коментар и приповедање: прилози поетици приповедања у српској књижевности*. Београд: Филолошки факултет, 2000: 16–60.
- Стојковић, Сретен. *Косовска епопеја. Преглед покушаја за састав народног епа о боју на Косову*. Београд: Државна штампарија, 1901.

- Стојковић, Сретен. „Косовска епопеја. Преглед покушаја за састав народнога епа о боју на Косову”. *Нова искра*, св. 2 (1902): 47–54; св. 3 (1902): 78–84.
- Шмаус, Алојз. *Студије о јужнословенској народној епизи*. Београд, Нови Сад: ЗУНС, Вукова задужбина, Матица српска, 2011.
- Asman, Jan. *Kultura pamćenja: pismo, sećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Beograd: Prosveta, 2011.
- Besarović, Risto (prir.). *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod Austrougarskom upravom. Građa*. Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine, 1968.
- Geary, Patrick. *Mit o nacijama. Srednjovekovno poreklo Evrope*. Novi Sad: Cenzura, 2007.
- Hobsbaum, Erik. *Nacije i nacionalizam od 1780. Program, mit, stvarnost*. Beograd: Filip Višnjić, 1996.
- Jagić, Vatroslav. „Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine”. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti*, knj. 2 (1868): 204–231.
- Maretić, Tomo. „Kosovski junaci i događaji u narodnoj epici”. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti*, knj. 97 (1889): 69–181.
- Mladenović Mitrović, Marina. “The formation of the ethnographic collection od Serbian Academy of Sciences and Arts between enchantment and disenchantment”. u: Smiljana Đorđević Belić, Nemanja Radulović (eds.). *Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres*. Belgrade: Insitute for Literature and Arts, 2021: 89–118.
- Naumović, Slobodan. *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2009.
- Smit, Antoni. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2010.
- Wilson, William André Auquier. “Herder, Folklore and Romantic Nationalism”. *The Journal of Popular Culture*, vol. 6 (1973): 819–835.

Извори

- Акта СУД 1868/115 – Писмо Богољуба Петрановића Српском ученом друштву од 15. децембра 1868. Архива Српског ученог друштва, Архив САНУ.
- Вук II – Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пјесме*. Књ. II. *Сабрана дела Вука Караџића*. Књ. V. Радмила Пешић (ур.). Београд: Просвета, 1988.
- Вук Пр – Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стефановића Караџића*. Књ. II. Живомир Младеновић, Владан Недић (прир.). Београд: САНУ, 1974.
- Вук СР – Стефановић Караџић, Вук. *Српски рјечник (1818)*. *Сабрана дела Вука Караџића*. Књ. II. Павле Ивић (ур.). Београд: Просвета, 1966.
- Годишњак VI (1892) – *Годишњак Српске краљевске академије*, Београд: Државна штампарија, 1893
- ЕЗ 12 – Бесаровић, Петар Н. *Збирка српских народних пјесама из Босне и Херцеговине, што их је скупио и забиљежио Петар Н. Бесаровић*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка, сигнатура 12.
- ЕЗ 62/1 – Врчевић, Вук. *Луначке херцеговачке пјесме (које само Срби турскога закона пјевају)*. *Сакупио их и на свијет изнио Вук Врчевић*. Књ. 1. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка, сигнатура 62.

- ЕЗ 89/1 – Зорић, Јован. *Српске народне песме из Босне и Херцеговине*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка, сигнатура 89.
- ЕЗ 245 – Кашиковић, Никола Т. *Српске народне јуначке пјесме из Босне и Херцеговине*. Београд: Архив САНУ, Етнографска збирка, сигнатура 245.
- Петрановић II – Петрановић, Богољуб. *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Књ. 2, *Епске пјесме старијег времена*. Београд: Српско учено друштво, 1867.

Dejan Ilić

LAZARICAS FROM BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE SASA ARCHIVES ETHNOGRAPHIC COLLECTION

Summary

The SASA Archives Ethnographic Collection contains a huge epic corpus recorded in the territory of the present-day Bosnia and Herzegovina. The largest part of this corpus was collected in the last quarter of the nineteenth century, a period characterized by strong cultural and political turmoil in the occupied Bosnia and Herzegovina. In such cultural and historical circumstances, the collection of folk material was directly related to the processes of cultural and national homogenization of the Serbian people in these provinces. Collecting activity and the marking of folk wisdom with Serbian national name represented an important form of cultural and national activism of the era. Epic poems with the themes related to the events and personalities of the medieval Serbian history were of particular importance in this literary and national activism. In the paper, the *lazaricas* recorded in Bosnia and Herzegovina will be analyzed from the thematic and structural aspects, as well as in relation to the cultural and historical contexts of the time. What will be pointed out is the relationship of these songs to other songs of the Kosovo thematic circle and to other songs of the “oldest” times that were recorded in the same area. Moreover, it will also be reflected on the ideological direction of the songs, the ways of variation and re-actualization of the tradition, and the problem of the “authenticity” of the collected material will be addressed too.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, SASA Archives Ethnographic collection, epic folk songs, battle of Kosovo (1389), *lazarica*, Bogoljub Petranović, Nikola Kašiković, Petar Besarović, cultural history.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398(082)
398:32(082)
82.09(082)

САВРЕМЕНА српска фолклористика 15 : тематски зборник радова
/ уредник Јеленка Пандуревић. - Београд : Удружење фолклориста Србије
: Институт за књижевност и уметност : Универзитетска библиотека
"Светозар Марковић" ; Тршић : Научно-образовно културни центар "Вук
Карацић", 2025 (Ваљево : Топаловић). - 442 стр. : илустр. ; 24 cm

"Научни скуп Фолклористика–идеологија–политика одржан је у Тршићу од 4.
До 6. октобра 2024. године у организацији Удружења фолклориста Србије,
Института за књижевност и уметност у Београду, Научно-образовно културног
центра "Вук Карацић" у Тршићу, Центра за културу "Вук Карацић" у Лозници
и Универзитетске библиотеке "Светозар Марковић" у Београду, као 15. у низу
скуп фолклориста." --> стр. 7. - Радови на срп., мак. и хрв. језику. -
Тираж 200. - Стр. 7-26: Савремена српска фолклористика између науке,
идеологије и политике / Јеленка Ј. Пандуревић. - Напомене и библиографске
референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на енгл. или срп.
језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-7301-226-1 (УБСМ)

1. Пандуревић, Јеленка Ј., 1974- [уредник] [аутор додатног текста]
а) Фолклористика - Зборници б) Фолклор - Политика - Зборници в) Књижевност
- Зборници

COBISS.SR-ID 179285513